

T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI

ORTAÖĞRETİM

DERS KİTABI

TARİH

10. Sınıf

TARİH 10

HAZIRLAYAN: ARİF ÖZBEYLİ

ORTAÖĞRETİM

TARİH 10. Sınıf

Ders Kitabı

1. ÜNİTE

TÜRKİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE (1040-1299)

- 1.1. Önemli Askerî Mücadelelerin Türk Tarihinin Seyrine Etkileri
- 1.2. Türkistan'dan Türkiye'ye Türklerde Devlet ve Ordu Teşkilatları
- 1.3. Türklerde Sosyoekonomik Hayat ve Şehirleşme
- 1.4. Türk-İslam Medeniyetinde Bilim, Kültür, Eğitim ve Sanat

► Anahtar Kavramlar

- Ahilik
- fetih
- fütüvvet
- gaza
- Haçlı
- medrese
- örf
- sultan
- şifahane
- tekke
- Türkiye

► Bu ünite sizlerden

- Türkistan'dan Türkiye'ye uzanan süreçte 1040-1299 yılları arasında meydana gelen önemli askerî mücadelelerin Türk tarihinin seyrine etkilerini karşılaştırabilirsiniz.
- Türkistan'dan Türkiye'ye uzanan süreçte Türklerde devlet ve ordu teşkilatlarında meydana gelen değişim ve sürekliliği yorumlayabilirsiniz.
- Türkistan'dan Türkiye'ye uzanan süreçte Türklerin sosyoekonomik faaliyetleri ile yerleşme ve şehirleşme anlayışları arasındaki ilişkiyi sorgulayabilirsiniz.
- Türkistan'dan Türkiye'ye uzanan süreçte Türk-İslam medeniyetinde bilim, kültür, eğitim ve sanat alanlarında meydana gelen gelişmeleri Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecine etkisi açısından değerlendirebilirsiniz.

beklenmektedir.

Bu ünite sizlerden giriş-çıkış kartı bildiklerim, merak ettiklerim, öğrendiklerim ve hissettiklerim formu ile benzer ve farklı yönleri gösteren karşılaştırma tablosu hazırlamanız, değişim ve süreklilik formunu doldurmanız, performans görevini yerine getirmeniz ve ünite sonundaki ölçme ve değerlendirme sorularını cevaplandırmanız istenmektedir.

1.4. TÜRK İSLAM MEDENİYETİNDE BİLİM, KÜLTÜR, EĞİTİM VE SANAT

VIII. yüzyılda Abbasilerle birlikte İslam dünyasındaki bilimsel çalışmalar hız kazandı. Antik Yunan ve Hint coğrafyasında yazılan bilimsel eserlerin tercüme edilmesiyle başlayan bu süreç, Müslümanların özgün çalışmalar yapmasıyla devam etti. IX. yüzyıldan itibaren büyük bir atılım gerçekleştiren İslam dünyası, Türklerin de katkılarıyla birçok alanda ilerleme kaydetti. Bu dönemde Türkler, dinî ilimlerin yanı sıra matematik, astronomi, fizik, kimya gibi pozitif bilimlerle ilgili de önemli çalışmalar yaptı.

İlk Türk-İslam devletlerindeki yöneticiler, bilim insanlarını ve bilimsel çalışmaları destekleyerek yeni eğitim kurumları açılmasına öncülük etti. **Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu** dönemlerinde yürütülen bu faaliyetler, **Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu**'da kurulan **beyliklerde ve Türkiye Selçuklu Dönemi'nde** de devam ettirildi. Büyük Selçuklu Dönemi'nde Bağdat'ta kurulan **Nizamiye Medreselerinin** müfredatı ve idari yapısı örnek alınarak Anadolu'da yeni medreseler açıldı. Türk-İslam sanatının mimariye yansımasını gösteren bu **medreseler, eğitimin ve bilimsel faaliyetlerin merkezi hâline geldi.**

Türk-İslam medeniyetinde toplumsal hayatın merkezinde yer alan eğitim faaliyetleri, kütüphaneler (sıbyan mektepleri) ve medreselerin yanı sıra rasathane, darüşşifa, kütüphane (darülkütüp), sahaf, cami, mescit, ribat ve tekkelerde yürütüldü . Mesleki ve teknik eğitimde ise Ahilik müessesesi ön plana çıktı.

Ribat-ı Şerif Kervansarayı, İran

Belli alanlarda uzmanlaşmak isteyen öğrenciler, imkân bulduklarında İslam coğrafyasındaki farklı bölgelere seyahat ederek önemli bilim insanlarından dersler aldı. Bu seyahatlerde gerçekleşen etkileşim sayesinde Türk-İslam devletleri kültürel ve bilimsel açıdan büyük ilerleme kaydetti. Ayrıca gerek **tefsir, hadis, fıkıh, kelam** gibi **dinî ilimlere** gerekse **matematik, geometri, astronomi, felsefe** gibi **beşerî bilimlere** önem verilerek bilimsel hayatın canlanması sağlandı.

Avrupa'da skolastik düşünceye dayanan eğitim faaliyetleri ise büyük ölçüde rahiplerin denetimindeki **katedral ve manastır** okullarında gerçekleştirildi. Bu okulların eğitim dili Latinceydi ve buralarda eğitim alan kişiler dışında toplumda okuma yazma bilen sayısı çok azdı. Bilimsel çalışmaların önündeki en büyük engel Katolik Kilisesinin öğretileriydi. Avrupalılar, **XI-XIII.** yüzyıllarda gerçekleşen **Haçlı Seferleri** sonrasında bilimsel faaliyetlere ilgi duymaya başladı. Bu ilginin temelinde Avrupa'da **şehirleşmenin başlaması, ticaretin gelişmesi, üniversitelerin kurulması ve katedral okullarının** inşa edilmesi yatıyordu.

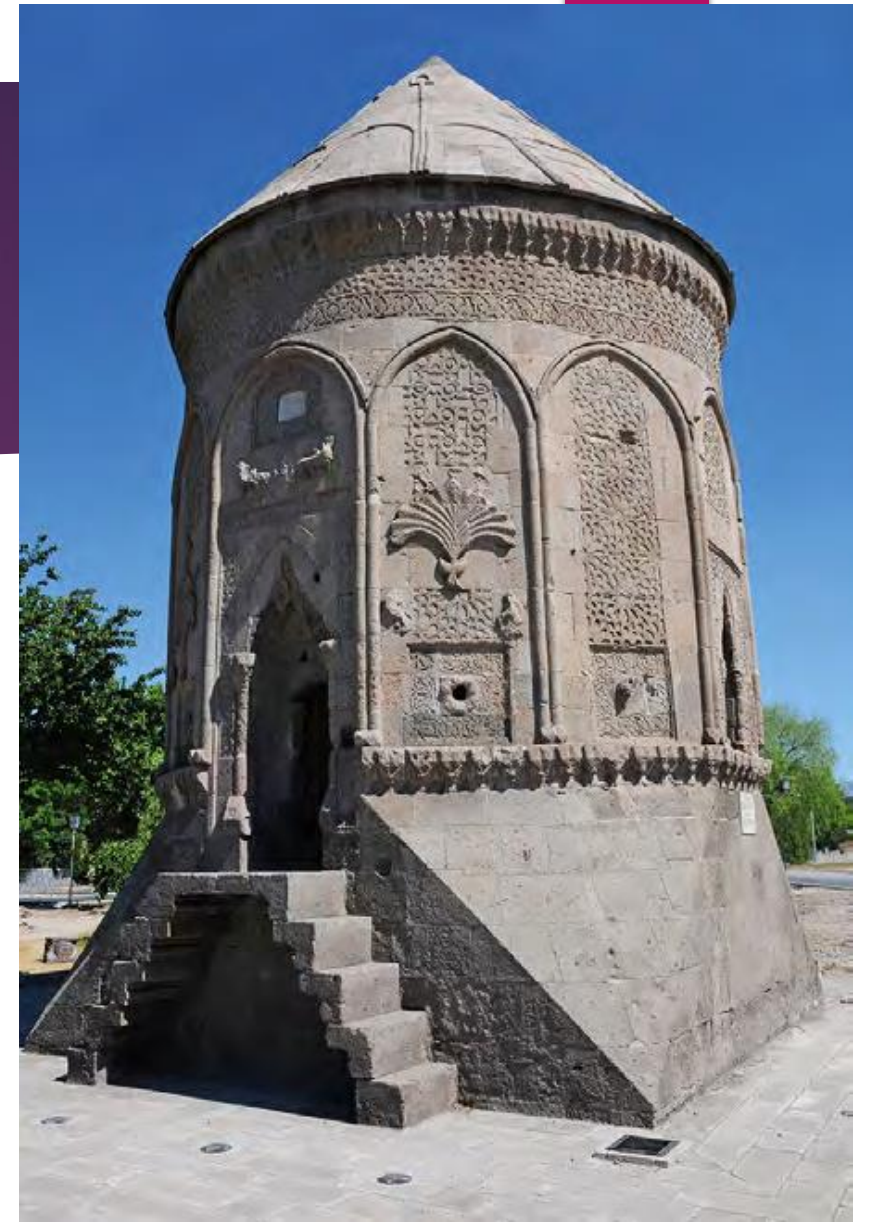
Mont Saint Michel (Mont Sen Mişel) Manastırı,
Fransa

Haçlılar, 711 yılından beri Müslümanların elinde olan ve bu süreçte önemli bir bilim merkezine dönüşen Tuleytula'yı [Toledo (İspanya)] 1085'te geri aldı. Ayrıca 1091'de Sicilya, 1492'de de Gırnata [Granada (İspanya)] ve çevresi Haçlı hâkimiyetine girince bu şehirlerdeki kültürel birikim Avrupa'nın diğer şehirlerine aktarıldı ve çok sayıda üniversite kuruldu. Batı'da açılmış ilk üniversite olan Bologna (Bolonya) Üniversitesinin yanı sıra Oxford (Oksford) Cambridge (Kembriç), Paris, Padua (Padua) gibi üniversiteler de Avrupa'daki bilimsel çalışmalara öncülük etti.

Harita 1.9: VIII-XIII. yüzyıllarda Asya, Kuzeybatı Afrika ve Avrupa'da kurulan bazı eğitim kurumları ve bilim merkezleri

- Başta taş işçiliği olmak üzere çini, ahşap ve maden sanatına yer verilen bu yapılarda Selçuklu sanat anlayışını yansıtan özgün eserler ortaya kondu. Tař işleme sanatının en güzel örneklerinden olan ve **anıt mezar özelliği** taşıyan **kümbetler**, İslam dünyasında ilk kez Türkler tarafından inşa edildi. Bazı sanat tarihçilerine göre Türklerdeki çadır sanatı kümbetler aracılığıyla mimariye yansıtıldı. Ayrıca Selçuklu Dönemi'nde **edebiyat**, **minyatür**, **cam işlemeciliği**, **halı dokumacılığı** gibi sanat dallarında da gelişme kaydedildi.

şah Cihan Hatun Kümeti (Döner Kümbet), XIII. yüzyıl, Kayseri

- Türkistan'da yaşadıkları dönemde dokumacılık sanatında uzmanlaşan Türkler, bu sanatı Selçuklular Dönemi'nde Anadolu'da da devam ettirdi. İnşa ettikleri ya da ürettikleri her ürünü kendi zevk ve anlayışları doğrultusunda şekillendiren Türkler, yerleştikleri bölgelerdeki sanat anlayışlarını da eserlerine yansıtarak dünya kültür mirasına önemli katkılarda bulundu.

► Orta Çağ Avrupası'na hâkim olan skolastik düşünce; toplumların bilim, eğitim, kültür ve sanata bakış açılarını büyük ölçüde etkiledi. X-XIII.

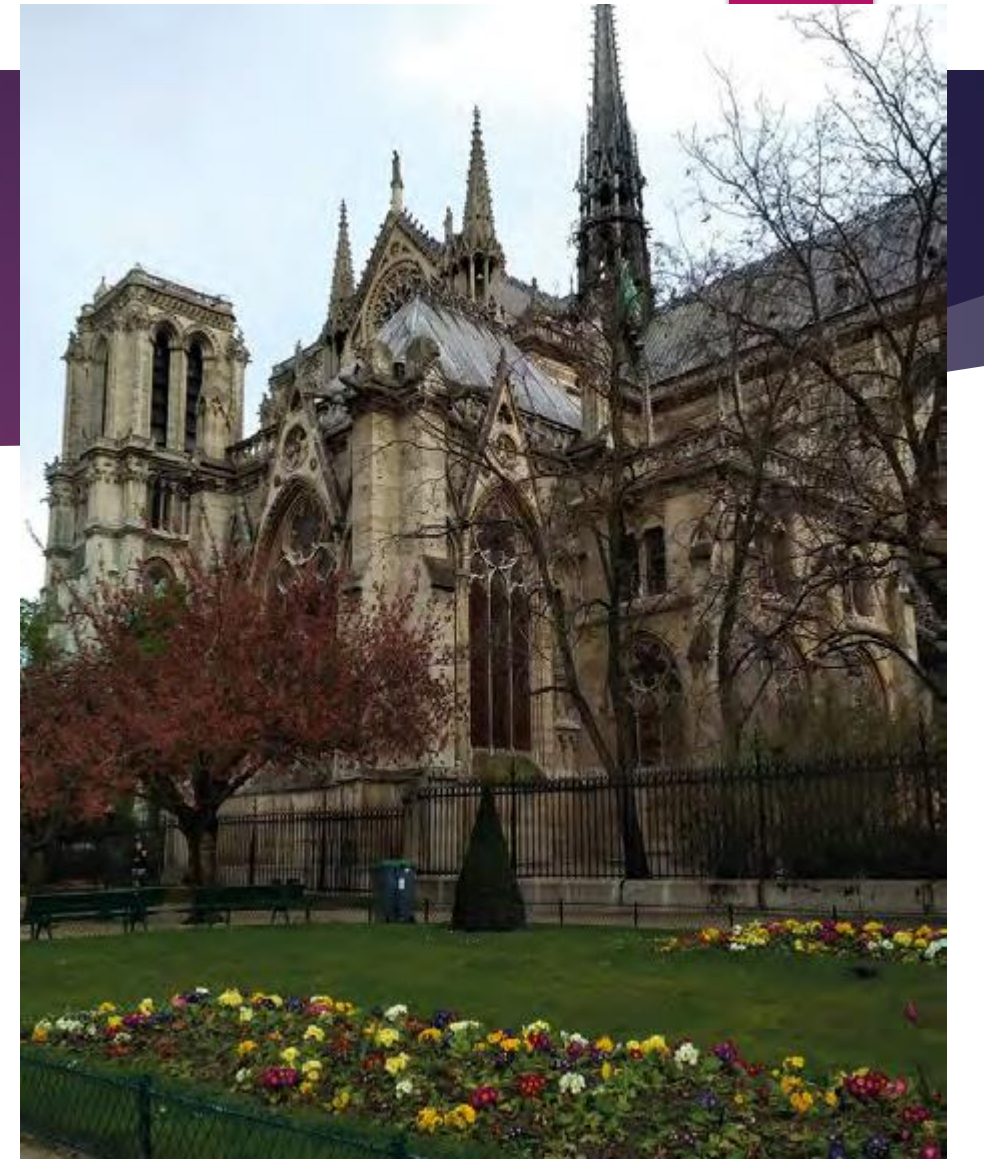
yüzyıllarda Katolik Kilisesi ve tarikatlar da sanatsal çalışmalarda belirleyici unsur oldu. Bu dönemde başta mimari yapılar olmak üzere birçok sanat eserinin tasarımında ve yapımında Hristiyan din adamları görev aldı.

- **Katedral, manastır** gibi dinî yapıların yanı sıra **şato, kale, saray** gibi görkemli binaların da inşa edildiği bu dönemde Avrupa mimarisi iki farklı sanat anlayışına göre şekillendi. Bunlardan ilki IX. yüzyılda başlayıp XII. yüzyıla kadar devam eden romanesk sanat, ikincisi ise XII-XVI. yüzyıllarda etkili olan Gotik sanattı. Dinî karaktere sahip bir üslubun benimsendiği bu sanat anlayışları, Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde farklılıklar gösterdi.

- XI-XIII. yüzyıllarda Avrupa'da mimarinin yanı sıra **resim, heykel ve süsleme sanatlarında** da özgün örnekler verildi. Başta **katedral ve manastırlar** olmak üzere inşa edilen pek çok mimari yapı farklı tekniklerle süslendi. Bu dönemde yapılan **fresk, heykel ve vitraylarda Eski Ahit (Tevrat) ve Yeni Ahit'te (İncil)** anlatılan olaylar tasvir edildi. Resim sanatında dinî konuların işlendiği fresklerin yanı sıra XIII. yüzyılın ortalarından itibaren el yazması kitaplar için minyatürler çizildi. Bu el yazması kitaplarda zaman içinde dinî tasvirlerin dışında dünyevi konularla ilgili resimler de görülmeye başlandı.

Notre Dame (Notır Dam) Katedrali, Paris, Fransa
1163-1345 yıllarında inşa edilen bu katedral, gotik mimarinin uygulandığı en güzel eserlerden biridir.

Sakin yalancı olma hem âşık, hem sâdık ol,
Hile-hurda işlerden, çirkinlikten uzak ol,
"Âlâhî" deyip gönlünü saf tutarak, nurla dol,
Doğru olan kulunu. Âlâh bilir ya dostları! (Dîvân-ı Hikmet)

Hoca Ahmed Yesevi (Güngör ve diğerleri), 2019, s. 486.

Batı Türkistan'daki Sayram kasabasında doğan ve "Pir-i Türkistan" ünvanıyla anılan Hoca Ahmed Yesevi, İslam dininin bu bölgede yayılmasına büyük katkı sağladı. Vefatından sonra onun hayat görüşünü ve tasavvuf anlayışını devam ettiren Yesevi dervişleri (Horasan erenleri), Türkistan'ın yanı sıra İran, Hindistan, Anadolu ve Balkan topraklarında bu düşüncenin geniş kitlelere ulaşmasına öncülük etti. Bu coğrafyalardaki etnik ve kültürel farklılıkları manevi bir zenginliğe dönüştüren dervişler, tüm insanlığa yön veren İslam düşüncesini nesilden nesile aktardı. Hoca Ahmed Yesevi'nin açtığı yoldan yürüyen Tapduk Emre, Yunus Emre, Mevlana Celaleddin Rumi, Sadreddin Konevi, Davud-i Kayseri, Hacı Bektaş Veli, Sarı Saltuk, Baba İlyas, Somuncu Baba gibi mutasavvıflar Türk-İslam medeniyetinin gelişiminde çok önemli mihenk taşları oldu.

Hoca Ahmed Yesevi, hikmet adı verilen şiirlerinde o dönemin hakim dilleri olan Arapça ve Farsça yerine kendi ana dili olan Türkçeyi kullanarak Türkçenin bir ilim, aşk ve irfan dili haline gelmesine önemli katkılarda bulundu. Türkler, İslam dininin öğretilerini ve tasavvuf düşüncesinin inceliklerini onun hikmetleri aracılığıyla öğrendi. O, sohbetlerinde ve şiirlerinde en çok Allah ve peygamber sevgisini, fakir ve yetimleri himaye etmeyi, dünyevi arzularla mücadele etmeyi, dinî esaslara uymayı ve güzel ahlak konularını ele aldı. Hoca Ahmet Yesevi'nin vefatından sonra Yesevi dervişleri tarafından yazıya aktarılan başlıca eserleri şunlardır: Dîvân-ı Hikmet, Fokname, Risale der Adab-ı Tarkat, Risale der Makamat-ı Erba'in.

Kul Hâce Ahmed kulmen deseng taat kıl
Kıyametni kelmeğini yakın bilgil
Hakka yavuk balay deseng taat kılıl
Ta'at kılğan Hakka yavuk bulur balıyay

Kul Hâce Ahmed kulum desen ibadet eyle
Kıyametin geleceğini yakın bil
Hakk'a yakın olayım desen ibadet eyle
İbadet eyleyen Hakk'a yakın olur olmal

Her subh-dem boynum kısıb Rabbî desem
Rabbim meni muradımı berer mukin
Kanlar döküb közlerimden zar ingresem
Tengrim meni hal-i dilim sorar mukin

Her sabah vakti boynumu büküp Rabbim desem
Rabbim benim muradımı verir mi kıl
Kanlar döküp gözlerimden açılayp inlesem
Tanrım benim gönlümün halini sorar mı kıl

Dünya malını yığıp yolu yitürgenler
Essiz ömrün küfr içinde geçürgenler
Kılavuzsuz biyabanda yürüenler
Muhabbetni kadrini kaçan bilir

Dünya malını yığıp yolu yitirenler
Kısa ömrünü küfr içinde geçirenler
Kılavuzsuz kılarda yürüyenler
Muhabbetin değerini ne zaman bilir?

(Dîvân-ı Hikmet)

Hoca Ahmed Yesevi (Yıldız ve diğerleri), 2020, s. 60, 63, 385.

Git iyilik yap! Zamane iyiliği bilir.
O, iyiliği iyilerden alır ancak.
Mal, varlık herkesten geri kalır, sen de bırakıp gideceksin onu.
En iyisi mal yerine iyilik bırakmak. (Mevlânâ'nın Rubaileri, 536)
Mevlana Celaleddin Rumi, İçev, Gençosman, 1974, s. 110.

Horasan'ın Belh şehrinde doğan Mevlana Celaleddin Rumi, bütün eserlerinde Allah ve peygamber sevgisinin yanı sıra insan sevgisini de vurgulayarak Anadolu'daki İslam düşüncesine özgün bir bakış açısı kazandı. Düşüncelerini Kur'an ve sünnete dayandıran Mevlana, insanları iyiliğe ve güzelliğe çağırarak onların hem dünyada hem de ahirette mutlu olmalarını sağlayacak öğütler verdi. Eserlerindeki sevgi ve birlik çağrısı, farklı din ve kültürlerle mensup insanları Mevlevilik düşüncesinin etrafında birleştirdi. "Biz pergel gibiyiz. Bir ayağımız din üzerinde sağlamca durur, öteki ayağımız yetmiş iki milleti dolaşır." sözü, onun evrensel ve kucaklayıcı hayat anlayışının özeti niteliğindeydi.

Mevlana Celaleddin Rumi, vefat edeceği günü en büyük sevgili olan Allah'la kavuşma anı olarak nitelendirmiş ve o günü şeb-i arûs (düğün gecesini) olarak isimlendirmiştir. Bütün eserlerini o dönemin edebî dili olan Farsçayla kaleme alan Mevlana, bazı beyit ve cümlelerinde Arapça, Türkçe ve Rumca ifadelerle de yer vermiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: Mesnevi, Dîvân-ı Kebir, Fihri Ma Fih, Mecalis-i Sebâ.

Göz perdeleri için sabır ilacı gerek.
Hem yakar hem onandır, hem gönlü açar.
Kalbin aynası temizlenip parlaklaşırsa,
Dünyanın dışındaki resimleri görürsün.
Hem resmi hem de ressamı görürsün.
İkbal dâşeyini de görürsün, onu dâşeyeni de
(Mesnevi-i Ma'nevî, 19-21)
Mevlana Celaleddin Rumi, İçev, Örs ve Kırılçıç, 2015, s. 181.

Bağı çöz, hür ol ey ağıl! Daha ne kadar gümüş kaydında, altın kaydında olacaksın?
Denizi bir testîye dökse ne kadar alır? Bir günlük nasip ancak.
Açgözlülerin göz testisi dalmadı; sedef kanaat etmedikçe inciyle dalmadı.

(Mesnevi-i Ma'nevî, 70-72)

Mevlana Celaleddin Rumi, İçev, Örs ve Kırılçıç, 2015, s. 33.

Mevlana Celaleddin Rumi (Temsili)

Sevgi muhabbeti kaynar yanan ocağımızda
Bülbüller sevkile gelir, gül açor bağımızda
Hırsılar, kinfir yok olur aşkla meydanımızda
Arslanlar, ceylanlar dosttur kucağımızda
Özmen, 1998, s. 51.*

Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan zayıfladığı bir dönemde Horasan'dan Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Veli, Suluca Karahöyük (Hacımköy) civarında halkı bilinçlendirme faaliyetlerine başladı. Onun yetiştirdiği dervişler, özellikle kendisinden sonraki dönemde Anadolu ve Balkanlarda Bektaşilik düşüncesini ve tasavvuf anlayışını yaymaya devam etti. Onun vefatından sonra kurulan Osmanlı Devleti'nde dahi Yeniçeri Ocağı'nın piri olarak Hacı Bektaş Veli kabul edildi.

Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı dönemden onunla ilgili herhangi bir yazılı kaynak günümüze ulaşmamıştır. Onun hayatına dair bilinen en önemli kaynak, XV. yüzyılda yazılan Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli (Vîâyetnâme-i Hacı Bektaş) adlı eserdir. Anadolu'nun İslamlaşmasında büyük rolü olan ve etkileri günümüze kadar devam eden Hacı Bektaş Veli'nin başlıca eserleri şunlardır: Kitabüt-Fevâid, Fatiha Sûresi Tefsiri, Hacı Bektaş Veli'nin Nasihatları, Besmele Şerhi, Makâlât.

Kalbin sağ kulağında yedi kale vardır. Her bir kalede Hak subhanehü ve teala bir dizdân (kale muhafızını) vekil kılmiştir.

İşte o dizdânların adı şöyle bilinir:

"Evvelki dizdânın (kale muhafızının) adı ilimdir
İkinci dizdânın adı cömertliktir
Üçüncü dizdânın adı ud (utanma)'u hayadır
Dördüncü dizdânın adı sabırdır
Beşinci dizdânın adı perhîzkârlıktır
Altıncı dizdânın adı korkudur
Yedinci dizdânın adı edeptir."

Hacı Bektaş Veli (Temsili)

Ol cân kim aşktan olur
Bekası bîn cân olur
Kamu cânlar ölünce
Hem ol cân dîri kalur

Aşk dîrlîğîn alalm
Bu dîrlîkte kalalm
Ölmez dîrlîk bulalm
Çün cân dasta birikür

Gönül Çalabın tahtı
Çalop gönüle baktı
İki cihan bedbahtı
Kim gönül yıkar ise

Yunus Emre Divanı, 2021, s. 452.*

Hoca Ahmet Yesevi'nin tasavvuf öğretisini benimseyen Yunus Emre, önemli hikmetler taşıyan şiirlerini halkın anlayacağı sade bir Türkçeyle ve edebî değeri yüksek ifadelerle söyledi. İlahi aşka dayalı coşkun bir ruh hâli yaşayan Yunus Emre, tüm şiirlerinde Allah'ı ve Allah'ın yaratmış olduğu insanları sevmenin önemini vurguladı.

Yunus Emre'nin dünya görüşü alçak gönüllük, sabır, cömertlik, hoşgörü, doğruluk gibi insani değerler üzerine kuruluydu. Bu değerleri ele alırken o dönemin edebiyat dili olan Farsça yerine Türkçeyi tercih etmesi, Anadolu'da Türkçenin kökleşip değer kazanmasına büyük katkı sağladı. Yunus Emre'ye atfedilen ve onun ölümünden çok sonra yazıya aktarılan Divan ve Risâletü'n-Nushiyye adlı iki eser vardır. Bu eserlerdeki şiirlerin çoğu, zaman içinde ya değişikliğe uğramış ya da kendisinden sonra gelen ve Yunus mahlasını taşıyan başka ozanların şiirleriyle karıştırılmıştır.

Yunus Emre (Temsili)

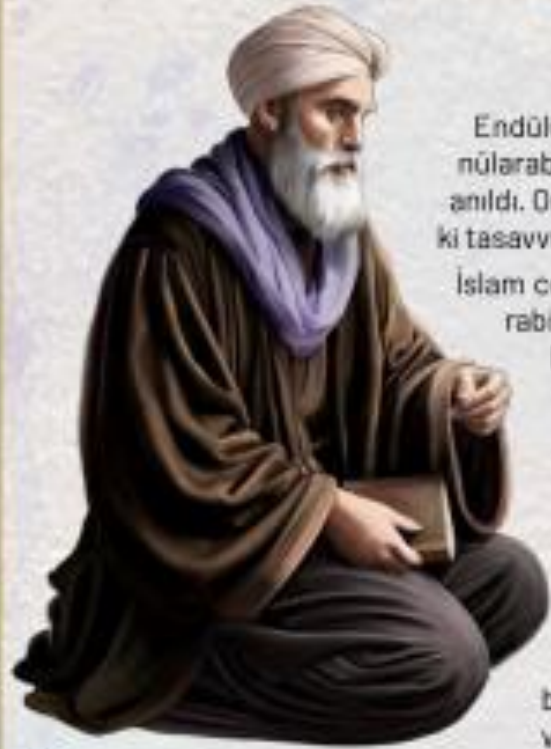

İşkun aldı benden beni bana seni gerek seni
Ben yanaram dün ü günü bana seni gerek seni

Kişi bile söz demini demeye sözün kemini
Bu cihan cehennemini sekiz uçmağ ide bir söz

Sen saña ne sanırsan ayrug [a] da anı san
Dört kitbuñ ma'nisi budur eger varısa

Aşk olan miskin olur hak yoluna teslim olur
Her ne dîrsen boyun tutar çâre yok gönül yıkağa

Muhyiddin İbnülarabî (Temsili)

Endülüs'ün güneydoğusundaki Mürsiye'de (Murcia) doğan İbnülarabî, dinî ilimlerdeki yetkinliği nedeniyle Muhyiddin lakabıyla anıldı. Onun ortaya koyduğu tasavvuf anlayışı, kendisinden sonraki tasavvuf hareketlerine de yön verdi.

İslam coğrafyasındaki birçok ilim merkezini ziyaret eden İbnülarabî, XIII. yüzyılın başlarında Anadolu'ya gelerek farklı şehirlerde ilim ve irfan meclisleri düzenledi. Malatya ve Konya'da bulunduğu dönemde birçok öğrenci yetiştirdi. Bu süreçte Selçuklu sultanlarının takdirini kazanarak yöneticilerle iyi ilişkiler kurdu ve onlara çeşitli tavsiyelerde bulundu.

Tasavvuf, tefsir, siyer, felsefe, edebiyat, şiir, tabiat bilimleri gibi alanlarda birçok esere imza atan İbnü'l-Arabî, en bilinen eserlerinden Füsûsu'l Hikem'i 1230 yılında yerleştiği Dimaşk'ta (Şam) yazdı ve 1240 yılında burada vefat etti. Onun kaleme aldığı Fütûhât-ı Mekkiyye ve Tercümdnü'l-Eşvâk adlı eserler de İslam düşünce dünyasına yön veren önemli kaynaklar arasında kabul edildi.

"İbnü'l-arabî ilmin yâni bilginin şerefine (değerine) o kadar çok inanır ki, bilgisizliğe 'ölüm' bilgilî olmaya da 'hayat' adını verir. Kendisine göre Kur'anda Allah'ın 'hayat' verdiğini söylediği kimselerden maksad esasında kendilerine 'ilim' verilen kimselerden ibarettir. İbnü'l-Arabî'ye göre Din, cehaletin yâni bilgisizliğin zıddıdır, çünkü din (müsbet sayılabilecek) ilimlerden bir tanesidir. Cehâlete (mezmûm) yâni kötû damgasını vuran İbnü'l-Arabî, milletlerin vs. bölünmelerine cehâlet'in sebep olduğu; nitekim cehâlet ortadan kalksaydı bu gibi bölünmelerin ve fırkalara ayrılmaların da ortadan kalkacağı inancındadır. Sokrates'i hatırlatan bir ifâdeyle, bilgi ile bilgisizlik arasındaki farkı en güzel şekilde anlatan sözü de şudur: Fütûhât adlı eserinde der ki:

Câhil olduğunu bilen, sadece bir defa câhildir,
Fakat câhil olduğunu bilmeyen ise, iki defa câhildir!

Görüldüğü gibi ilmin kadrini bu kadar yücelten İbnü'l-Arabî, sadece bu gibi özdeyişlerle değil fakat bütün ömrü boyunca 'bilgi'yi övmüştür."

XI. yüzyılda Türkistan'da yaşayan ve bölgenin önemli medreselerinde eğitim gören Kaşgarlı Mahmud, Türklerin yaşadığı coğrafyalarda uzun süre dolaşarak buralarda konuşulan Türk lehçeleri hakkında bilgi topladı. Bu yolculuklar sırasında Türkçenin söz varlığıyla ve sözlü kültür ürünleriyle ilgili derlemeler yapan Kaşgarlı Mahmud, 1072-1074 yılları arasında Türkçenin bilinen ilk sözlüğü olan Divânü Lugat'it-Türk'ü kaleme aldı. Bu eserdeki kelimeler ve örnek söyleyişler, Türkçenin o dönemin hâkim dili olan Arapçayla boy ölçüşebilecek düzeyde zengin bir dil olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Ayrıca eserin içinde XI. yüzyıl şartlarına göre oldukça kapsamlı bilgiler içeren ve doğru tekniklerle çizilen bir dünya haritası bulunmaktadır.

qashm qonum aqışqa	Konuya komşuya iyilik et
qılqıl angor aqrıq	Onlara saygı duy
ertüt alıp anungil	Bir armağan aldığında
edgü tawâr uqrıuq	Onun için iyi bir karşılık hazırda bulundur

Kaşgarlı Mahmud (Temsili)

Divânü Lugat'it-Türk, 2005, s. 248. *

- endik üme ewlignı aqrılar
- yogurqanda artuq adaq käsülse üşiyür
- kül ürginçe köz ürse yeq
- birin birin ming bolur, tama tama köl bolur
- öküz adaqı bolginça buzagu başı bolsa yeq
- qoş qılç qınqa sigmas

- Şaşkın konuk ev sahibini aqrılar.
- Ayak yorgandan fazla uzatılrsa üşür.
- Köze üflemek, külle üflemekten faydalıdır.
- Birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur.
- Öküz ayağı olmaksansa, buzağı başı olmak yeğdir.
- İki kılıç kına sığmaz.

Divânü Lugat'it-Türk, 2005, s. 258-423. *

"Divânü Lugat'it-Türk'ün söz varlığı aslında Türk kültürünün tarihsel boyutunu ve özelliklerini ortaya koymaktadır. Bu söz varlığı incelendiğinde, Türklerin aile yapısını, akrabalık ilişkilerini, eski ve yeni inançlarını, toplumsal yaşayışını, devlet yapısını, iktisadi etkinliklerini, sanatını, yemeklerini, haberleşmelerini, ulaşım-larını, silahlarını kısacası Türklerle ilgili her şeyi ortaya koyan eşsiz bir kaynak karşımıza çıkmaktadır."

Akalin, 2008, s. 71. *

"XI. yüzyıl Türk kültür tarihine ışık tutan Divânü Lugat'it-Türk ilk Türk sözlüğü ve dilbilgisi çalışması özelliğine sahiptir. Eserde, Türk toplum hayatının hemen hemen her alanına yönelik bilgiler mevcuttur. Kaşgarlı Mahmud, bu eserinde farklı Türk boylarının dil yapı ve özellikleri hakkında bilgiler vermiş, Arapça ve Farsça ile karşılaştırmalı örnekler vererek, Türk dilinin zenginliğini gözler önüne sermiştir. Eserde Türk ilminin coğrafyası, tarihi, kültürü, atasözleri, şiirleri, iktisadi ve sosyal hayatına dair değerli bilgiler mevcuttur."

Tansü ve Çerkezoglu, 2021, s. 2-3. *

Ey aymaz! Gördüğün bu beden bir hiçtir,
Şu şatafatı gökkübe de bir hiçtir.
Haş ol ki bu Kuruluş-Dağılma Yurdu'nda:
Bir nefestir alacağın, o da hiçtir.

Kırcı, 2006, s. 10.

Cebir, geometri, astronomi, fizik, tıp, felsefe, müzik ve edebiyat alanlarında birçok esere imza atan Ömer Hayyam, yaşadığı dönemin en önemli âlim ve edebiyatçılarından biriydi. Hayyam'ın matematik alanında yaptığı çalışmalar özellikle analitik geometrinin gelişimine büyük katkı sağladı.

Hayyam, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah Dönemi'nde âlimlerden oluşan bir heyetle İsfahan'da gözlemevi kurdu. Bu heyet, Hayyam'ın liderliğinde Celali ya da Melikşah Takvimi olarak bilinen bir zaman çizelgesi ile yüz civarında sabit yıldızın konumunu gösteren Zic-i Melikşahi adlı bir koordinat tablosu hazırladı.

Pozitif bilimlerin yanı sıra felsefe ve metafizikle de ilgilenen Hayyam, felsefede İbn Sina ekolünün takipçilerindendi. Ayrıca yazdığı rubailerle hem Batı hem de İslam dünyasında ün kazandı. Hatta kendisi yazmadığı ve söylemediği hâlde yüzlerce rubai ona atfedildi.

Ömer Hayyam (Temsili)

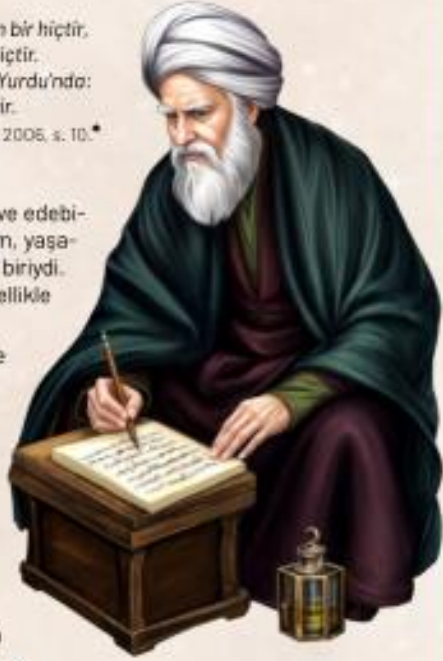
"Hayyam'ın genelde matematiğin ve özelde analitik geometrinin gelişimi üzerindeki etkisi çok büyüktür; çalışmaları Şerefeddin et-Tusi'ye (ö. 810/1213 [?]) kadar İslâm matematiğinde, üçüncü dereceden denklemlerin çözümünde geometrik yaklaşım benimseyen Descartes'a (ö. 1650) kadar Batı matematiğinde aşılammıştır.

Hayyam bu denklemlerin aritmetik metotlarıyla çözülemeyeceğine inandığı için onları koni kesitleri (çember, parabol, hiperbol) yardımıyla geometrik biçimde çözmüş ve negatif kökleri daha önceki cebirciler gibi çözüm olarak kabul etmemiştir."

Unat, 2007, s. 66.

"Ömer el-Hayyam denklemleri 25 tipe ayırmaktadır. Bir tanesi lineer (çizgisel) dir, yani birinci dereceden bir denklem, beş tanesi kare şeklinde, yani ikinci dereceden, diğer beş tanesi kübik (üçüncü dereceden) ama kare şeklinde olanlara indirgenebilir, kalan diğer 14 denklem kübik tarzdadır, koni kesitleri yardımıyla çizilebilir ve çözümlenebilir. Geometrik konstrüksiyon metotları o, iki durumda sayısal denklemlere uygulamaktadır. Elde edilen tek tek sonuçlardan daha önemlisi, bunların metadik yanlarıdır: el-Hayyam bir ve aynı sistemi birçok koni kesitleri için kullanarak eski koni kesiti öğretisinin koordinatlar sistemlerini müstakil koni kesitinden ayırmaktadır ve o, bu bağlamda haksızca Descartes'a nispetle adlandırılan dikaçılı koordinatlar sisteminin avantajlarını açık ve seçik bir biçimde fark eden kişidir."

Sazgin, 2008, s. 129-130.

Cezeri (Temsili)

Mekanik biliminin öncülerinden olan Cezeri, daha önce Antik Yunan'da ve İslam dünyasında yapılan çalışmaları geliştirerek hava ve su dengesi ilkesi doğrultusunda tasarladığı elliden fazla mekanik araç ve alete imza attı. *Kıtab-ül Hiye* olarak da bilinen *el-Cami Beyne'l-İlmi ve'l-Ameli'n-Nafi fi Sina'at'l-Hiyel* (Makine Yapımında Yararlı Bilgiler ve Uygulamalar) adlı günümüze ulaşan tek yazılı eserini Artuklu Emiri Nâsirüddin Mahmud'un isteğiyle kaleme aldı. Tasarladığı araçların ayrıntılı çizimlerini ve çalışma ilkelerini altı bölümden oluşan bu eserde açıkladı.

Cezeri'nin imza attığı en önemli çalışmalardan biri de otomatlarıdır. Bu otomatlar arasında su saatleri, ilk kez onun tasarladığı mum saatleri ve hastadan alınan kanın miktarını ölçen kan alma tekneleri de bulunuyordu. Ayrıca suyu yukarıya çıkarmaya yarayan birçok araç ve fısıkiyede de onun imzası vardı. Artuklu Sarayı için yaptığı bir kapı da Cezeri'nin önemli çalışmaları arasındaydı.

Fil Su Saati

"Bu saat Cezeri'nin en ünlü aracıdır. Sırtında kare biçiminde bir kürsü, kürsünün köşelerindeki sütunlar üzerinde bir hisar, hisarın üzerinde küçük bir kubbe, kubbenin üstünde de bir kuş bulunan bir fil şeklindedir. Hisarın filin başı yönündeki tarafında bir balkon, balkonda oturan bir adam, adamın sağında ve solunda iki şahin, balkonun sütunları arasında uzanan ve üzerine iki yılan sarılmış bir mil, kürsünün orta kısmında bir yarım küre ve üzerinde elinde kalem tutan bir kâtibin oturduğu platform, platform üzerinde 7 1/2 dereceye bölünmüş bir yay, filin boynuna atılmış, sağ elinde balta sol elinde sopa tutan bir bakıcı ve filin boynunun iki yanında iki vazo bulunmaktadır.

Kâtibin kalemi yarım saatte 7 1/2 dereceye gelince, kuş öter, deliklerden birinin yarısı beyaza döner, balkonda oturan adam sağ tarafındaki şahinin gagasından elini kaldırır, sol elini sol tarafındaki şahinin gagası üstüne koyar. Sağındaki şahinin gagasından, sağdaki yılanın ağzına bir top düşer, yılan topu filin sağ omuzundaki vazoya bırakır, filin seyisi balta ile filin başına hamlede bulunur, sopalı sol elini kaldırır ve filin başına vurur. Top filin göğsünden çıkar, karnında asılı bir çan üzerine düşerek ses çıkarır, böylece yarım saatin geçtiği bildirilir. Kâtibin kalemi derece işaretlerinin dışına gelir. Bundan sonra aynı işlemler sol taraftaki şahin ve yılan için tekrarlanır. Bir delik tamamen beyazla örtülür. Bu anda bir saat geçmiştir."

Topdemir ve Unat, 2008, s. 147.

Türkiye Selçukluların Dönemi'nde yaşayıp o dönemin yaklaşık yüz yıllık tarihiyle ilgili araştırma yapan İbni Bibi, el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-Umûn'l-Alâiyye adlı bir vakayiname yazdı.

Moğolların Bağdat valisi olan ünlü tarihçi Alâeddin Ata Melik Cüveynî'nin isteği üzerine kaleme aldığı bu vakayinamede I. Alâeddin Keykubad Dönemi'ni diğer dönemlerden çok daha kapsamlı şekilde ele aldı. Eserinde siyasi gelişmelerin yanı sıra Türkiye Selçuklularındaki toprak yönetimine dair bilgiler de veren İbni Bibi; ilk kez ıktâ, mülk ve hibe türü topraklardan bahsetti. Eserinin bazı bölümlerinde de kendine ait Arapça ve Farsça şiirlere yer verdi.

İbni Bibi (Temsili)

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in Antalya'nın Fethine Götmesi
Bir gün Sultan, her zaman yaptığı gibi saltanat tahtına oturmuş yargı işlerine (dad-ı zalame) bakıyor, adalet ve insaf yoluyla zalimlerden hak alarak onların cezalandırılmalarını buyuruyordu. O sırada tacirler topluluğundan bir grup adliye (dadgâh) gelerek elbiselerini yırtmaya, yüzlerine toprağa sürmeye başladılar ve "Ey bahtı açık olan şah! Ey yedi ülkenin hükümdarı! Biz kulların tüccarlar grubu-yuz. Hefal kazanç eide etmek çoluk çocuğumuzun nafakasını sağlamak için Horasan, Irak ve diğer yerleri gezerek tehlikelere göğüs gerdik. Dünyanın çeşitli yerlerinde zorlu yolculuklar yaptık. Kendimizi tehlikeye atmadan ve zorluklara göğüs germekten hiçbir şekilde tereddüt etmedik. Şiir:
"Çalışıp çabalamadan kimseye bir şey vermezler. Zaten kazancın yolu da ancak çalışıp çabalamaktan geçer"

İlkesine sahip çıktık. Kazanç uğruna çocuklarımızın, parmağı dudağında, kulağı kapıda ve gözü yolda kalmaktadır. Bir baba için çocuğunun yüzünü görmekten daha mutlu bir anı olabilir mi? Çocuklarımızın tek tesellileri bizlerden gelen mektubu okumalarıdır.

Biz Mısır tarafından geldiği iyi bir ticaret yaparak bol miktarda kâr ve kazanç eide ettik. Oradan İskenderiye'ye gittik. Bir süre orda kaldık. Orda el işlerinde ve sanat konularında Musa'nın elinin (yed-i beyza) yaptığını yapan Frenklerin ve Magribîlerin imal ettikleri çeşitli mallar ve eşyalar satın aldık. Onları paketlenip bir gemiye bindik. Antalya sahiline varınca oranın yöneticileri olan Frenk melikleri bize eziyet ettiler. Bizim sözlü veya ameli hiçbir suçumuzu görmeden, konuşandan konuşmayandan neyimiz varsa zorla elimizden aldılar. Onu yaparken hiç utanıp sıklımadılar. Her ne kadar yalvardıysak, hiçbir etki yapmadı. Sonunda "Şu anda adil Sultan, büyük bir haşmet ve gurur içinde Konya'da saltanat tahtında oturmaktadır. Mazlumları korumak için adalet sofrasını yaymıştır. Onun yanına gidin, ona davanızı anlatın da asker çekip sizin derdinizin dermanını bulsun. Mallarınızı yağmadan kurtararak size geri versin" diye bizimle alay etti" dedi.

Sultan bunları duyunca, onların acıklı durumuna üzüldü. Gazap ateşi alevlenmeye başladı. Şiir:

"Her şeyin sahibi olan Allah'ın huzurunda beyaz güne ve lacivert renkli geceye yemin etti."

Sonra "Mallarınızı geri alıp onları eksiksiz ve sağlam olarak size teslim etmeden yerime oturmayacağım. Bulunamayan eşyanızı kendi hazinemden karşılayacağım. Ben de sizin gibi gurbetin acısını çok iyi bilirim. Zalimlerin yaralayıcı okları, benim de can hedefime değmiştir. Şiir:

"Ben siz düşkünlerin halini biliyorum. Çünkü sizin başınıza gelenler benimkine de geldi."

- Kutsal Roma-Germen İmparatoru Charlemagne (Şarlman) ile Abbasi Halifesi Harun Reşid, elçileri aracılığıyla diplomatik temaslarda bulundu ve iyi niyet göstergesi olarak birbirlerine hediyeler sundu. Halife Harun Reşid, Charlemagne'ın hediyelerine karşılık olarak 802'de bir elçilik heyeti gönderdi. Fransız kraliyet yıllıklarına göre Bağdat'tan gönderilen bu hediyeler arasında değerli eşyalar, kumaşlar, baharatlar, bir fil ve ilginç bir su saati de bulunmaktaydı. Bronzdan yapılan ve çark sistemiyle çalışan bu su saati, her saat başında kapıların açıldığı ve içindeki küçük figürlerin dışarı çıktığı bir mekanizmaya sahipti. Rivayetlere göre Charlemagne ve maiyeti bu mekanizmanın nasıl çalıştığını anlayamadıkları için korktu ve saatin büyüğü ya da doğaüstü bir nesne olduğunu düşündü. Bu su saatinin yapımında kullanılan ileri teknoloji, Orta Çağ Avrupası için oldukça büyük ve karmaşık bir yenilikti.

Charlemagne, Harun Reşid tarafından gönderilen su saatini incelerken (Temsilî)

3. Anadolu Selçuklu Devleti'nde büyük kervansarayların hemen hepsi XIII. yüzyıla aittir.

Bu durumun,

- I. sanat,
- II. ticaret,
- III. askerlik

alanlarının hangilerinde görülen gereksinimin bir sonucu olduğu savunulabilir?

- A) Yalnız I B) Yalnız II C) Yalnız III
- D) I ve II E) II ve III

Affetmek ve unutmak iyilerin intikamıdır.

Schiller

tariheglencesi

Kanalıma abone olup, destek olabilirsiniz.